

Den Haag

Landschap als Drager

Onderzoek naar landschappelijke en culturele waarden in Den Haag als
vestigingsconditie voor rijksoverheid

Inhoud

1. Intro

Inleiding

Doel onderzoek

Defenities

Aanpak

4

5

6

8

2. Tijdlijn landschap

Focus 1 - Lommerrijk landschap

Focus 2 - Landschap tot nut en genoegen

Focus 3 - Stedelijke groei en identiteit

Focus 4 - Van rust tot oorlog

Focus 5 - Wederopbouw & stadslandschap

Focus 6 -Vormgeving van de Internationale zone

Focus 7 - Ensembles in een landschap

12

16

20

24

28

32

34

3. Conclusie

Bouwstenen

Vestigingspatronen

Tot slot

40

42

44

48

1 Intro

Het duinlandschap van het Westduinpark met op de achtergrond de skyline van Den Haag
foto: Valerie Kuypers

Inleiding

In voorliggende studie onderzoeken we de relatie tussen het landschap als vestigingsconditie van bestuur, rechtspraak en diplomatie. Dit onderzoek 'Landschap als drager' maakt deel uit van een reeks studies in samenwerking met het Atelier Rijksbouwmeester en het Rijksvastgoedbedrijf binnen het 'Stadsatelier Den Haag'. De conclusies uit dit onderzoek worden gebruikt bij het ontwikkelen van een lange termijn schets binnen dit Stadsatelier.

Aanleiding

Den Haag is een stad met vele identiteiten. Voor dit onderzoek richten we ons op twee krachtige beeldidentiteiten die samen het unieke karakter van de stad verbeelden. Enerzijds is er het beeld van een rustige, groene stad aan zee, gevestigd achter de duinen. Anderzijds is er het beeld van nationale regeringscentrum, dat ook bekend staat als de Stad van Vrede, Recht en Veiligheid.

Het eerste beeld verwijst naar de uitgestrekte bijzondere natuur rondom de stad, de kust en de zee, het nationaal beschermde duinlandschap en de vele groene pleinen en parken. Het andere beeld van Den Haag verwijst naar de internationale bekendheid van de stad met de belangrijke administratieve rol voor bestuur, rechtspraak en diplomatie op nationaal en Europees niveau.

Hoewel deze twee beeldidentiteiten op het eerste gezicht los van elkaar lijken te staan, hebben ze juist een sterke onderlinge relatie. De unieke dynamiek van deze twee identiteiten onderscheidt Den Haag van andere steden. Door onder andere schaalvergroting, verdichting, en verschillende toenemende eisen in een compacte stad is deze onderlinge relatie en samenhang niet vanzelfsprekend meer en staat onder druk. Dit heeft impact op Den Haag als vestigingslocatie.

Doel van het onderzoek

De ondergrond waarop de stad Den Haag is gebouwd, en het natuurlijke water- en bodemsysteem, heeft een grote invloed gehad op de ontwikkeling van de stad en daarmee op de vestigingspatronen voor de stad en overheidsinstellingen.

Dit onderzoek verkent doormiddel van historische analyses, de rol van het landschap en vestiging van overheidsinstellingen. Het onderzoek richt zich op het identificeren van ruimtelijke fysieke bouwstenen en op patronen die gericht zijn op sociale en maatschappelijk sleutelmomenten.

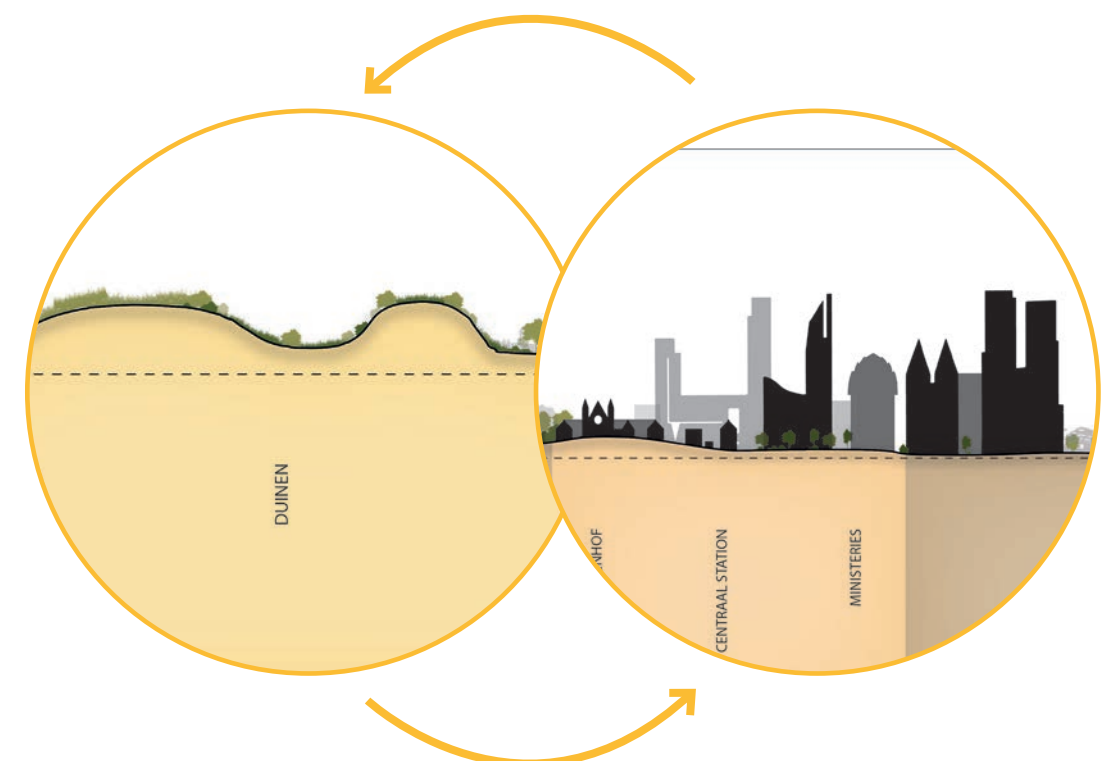
Het onderzoek biedt echter geen volledige analyse en overzicht van de algemene historische ontwikkeling van de stad. Het geeft een perspectief op de rol van het landschap in

zorgvuldig gekozen historische sleutelmomenten, die de identiteit van Den Haag hebben gevormd als de Stad van Vrede, recht en veiligheid.

Doel

Het doel van deze studie is te onderzoeken welke bouwstenen en vestigingspatronen door de eeuwen heen een rol speelden voor de vestigingscondities van rijksoverheid en internationale organisaties.

'Wat is de relatie tussen landschap* en vestigingscondities voor internationale organisaties & rijksoverheid?'

Definities

Vestigingscondities: Alle factoren, randvoorwaarden en omstandigheden die bepalen of een locatie aantrekkelijk is voor een bedrijf of organisatie om zich te vestigen.

Rijksoverheid: De centrale, landelijke overheid van Nederland bestaande uit de regering, ministeries, inspecties en uitvoerende diensten. Het neemt beslissingen op nationaal niveau die voor het hele land gelden.

Internationale organisaties: Samenwerkingsverbanden tussen minimaal twee of meer landen, opgericht via een verdrag om gemeenschappelijke doelen te bereiken, zoals vrede, veiligheid, handel of mensenrechten.

Wederkerigheid: Betekent ‘geven en nemen’ of ‘wederzijdse uitwisseling’ in relaties en sociale interacties.

Natuur: Het begrip natuur omvat alle levende organismen, hun habitat en het ecosysteem (ongeacht of ze al dan niet voorkomen onder invloed van menselijk handelen)

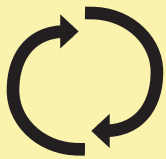
Cultuur: Alles wat mensen zelf maken, bedenken of aanleren.

Bouwsteen: Figuurlijk is het een fundamenteel onderdeel of ‘element’ dat bijdraagt aan een groter geheel.

Patroon: Herhaalde, voorspelbare reeksen van gedrag, gedachten of gebeurtenissen

In dit onderzoek zijn dat de fundamentele fysieke elementen waaruit een stad is opgebouwd en waarmee stedelijke ontwikkeling wordt ontworpen, geanalyseerd of gestuurd.

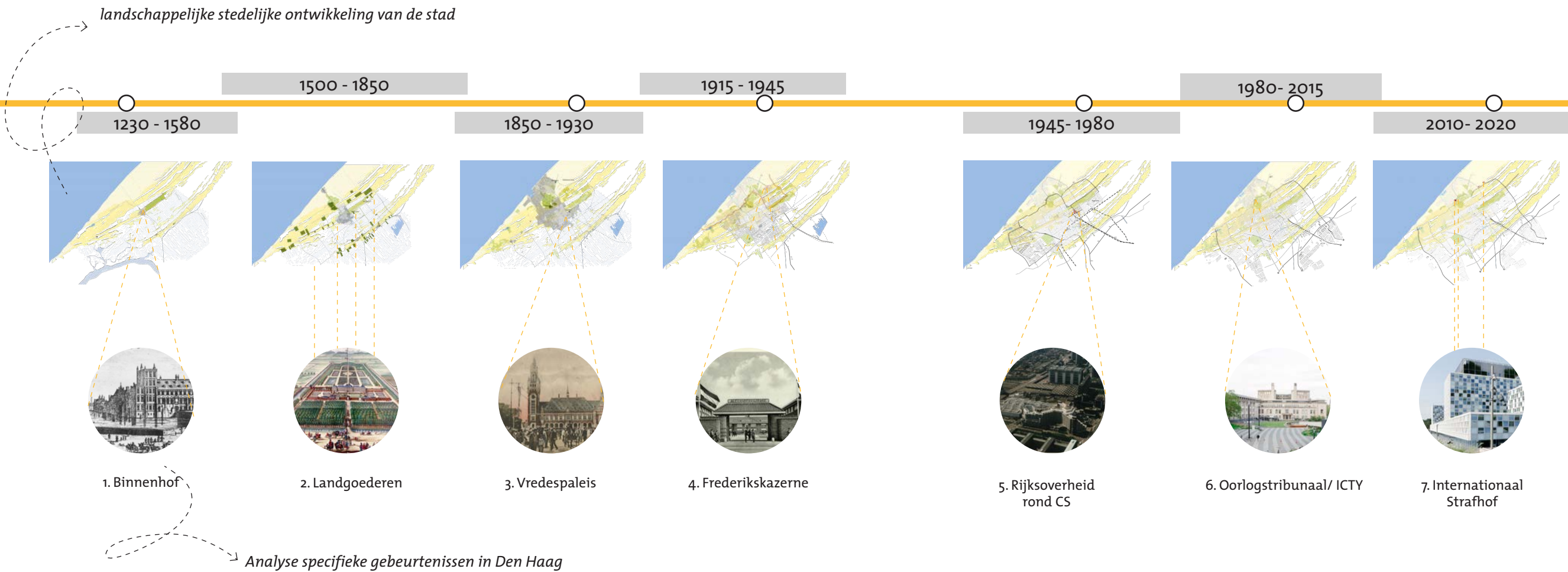
In een stedelijke context zijn dat de terugkerende structuren, relaties en gedragingen die zichtbaar worden. Ze dragen bij aan hoe een stad is opgebouwd, gebruikt en beleefd. De patronen laten zien hoe de bouwstenen van de stad zich tot elkaar verhouden en zich door de tijd heen herhalen of veranderen.

bron: van Dale

Aanpak

Dit onderzoek wordt gestart met een selectie van belangrijkste sleutelmomenten in de Haagse geschiedenis op basis van specifieke gebeurtenissen van Vrede&Recht en momenten waarop internationale organisaties en rijksinstellingen zich in Den Haag vestigden. Hierdoor ontstaat een reeks van gebeurtenissen. Deze worden gekoppeld aan het bijbehorende moment in de landschappelijke ontwikkeling.

De samenvoeging van sleutelmomenten en het bijbehorende moment in de landschappelijke ontwikkeling leidt tot een specifieke ontwikkelingstijdlijn waarbij patronen en bouwstenen die van invloed zijn geweest op de Haagse stedelijke ontwikkeling in de tijd geformuleerd worden.

2 Tijdlijn landschap

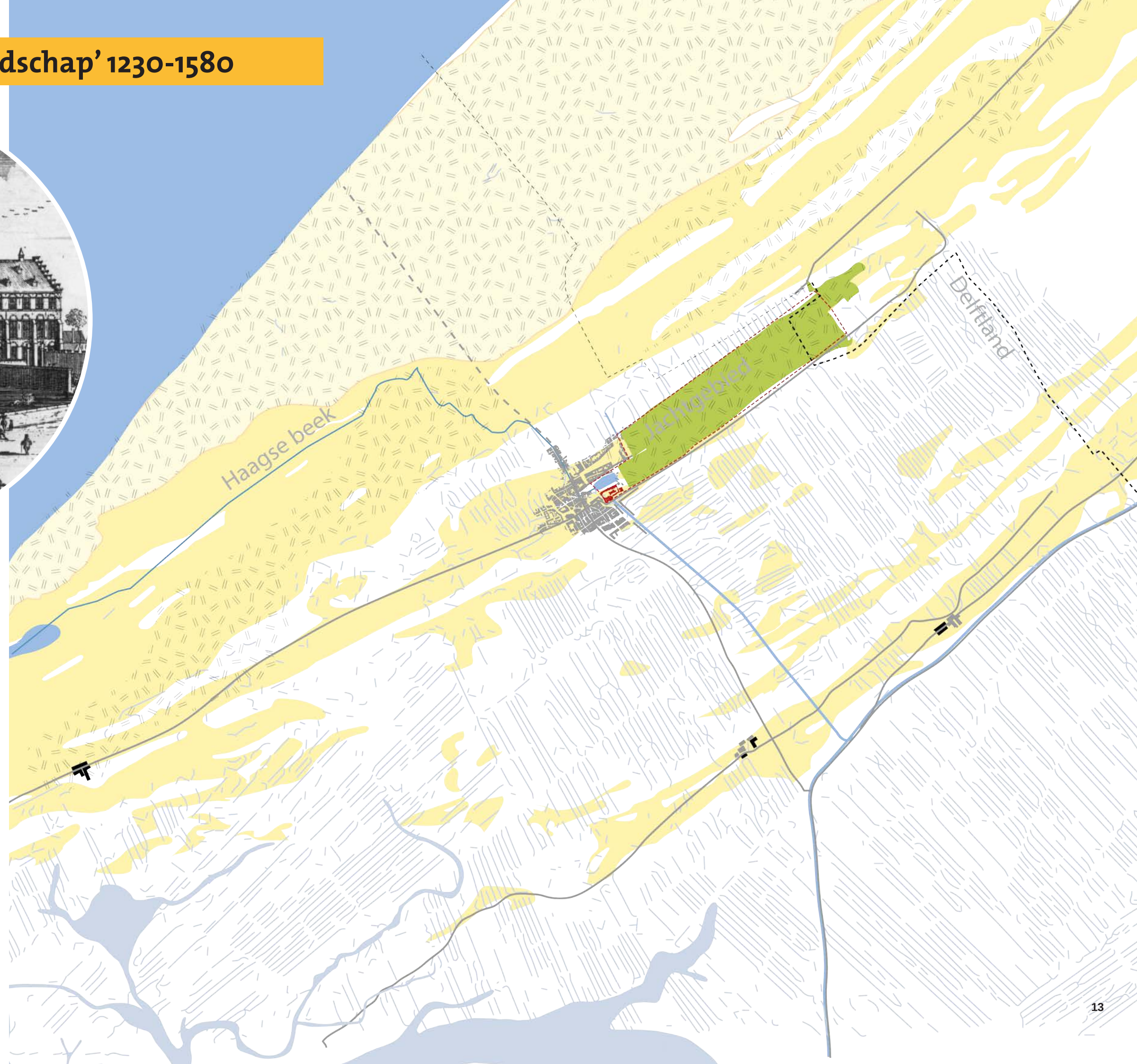
*Stadsnatuur Haagse Beek
foto: Jurriaan Brobbel*

Focus 1 'Lommerrijk landschap' 1230-1580

Ontstaan van het Hof ca.1229

Het ontstaan van het Hof en de ontwikkeling van Den Haag als regeringscentrum hangen nauw samen met de landschappelijke ligging op droge strandwallen. In de middeleeuwen ontstond de nederzetting op natuurlijke strandwallen langs de kust. Deze hoger gelegen gronden boden bescherming tegen overstromingen en vormden daarmee een veilige basis voor bewoning.

De ligging van het Hof op een kruispunt van belangrijke routes, heeft een strategische rol gespeeld bij de vestiging. Dit was ook een belangrijke reden voor de graaf van Holland om juist deze plek te kiezen voor het Binnenhof, in plaats van de reeds bestaande abdij in Loosduinen als centrum van het landsbestuur.

Het aangrenzende oerbos, het latere Haagse Bos, is ontstaan op een kilometers lange strandwal met heuvels en dalen. Het Haagse Bos bood het Hof voordelen in de vorm van een uitgestrekt jachtgebied. Het Hof stond bovenop deze strandwal geflankeerd door drassige strandvlakten, lagere gelegen delen waar in natte periodes een meertje was. De later gegraven Hofvijver was vooral bedoeld als siervijver. Het zand dat vrijkwam bij het graven van de vijver werd opgeworpen aan de lange zijde van de Hofvijver, tegenover het Binnenhof en voorzien van lommerrijke boombeplanting. Deze verhoogde ligging van de Vijverberg bood goed zicht op de Hofvijver en het Binnenhof en werd in de volgende periode (1635/zeventiende eeuw) bebouwd met weelderige stadspaleizen.

De Hofvijver werd in 1345 verbonden via meerdere vertakkingen met de Haagse Beek. Hierdoor werd niet alleen de Hofvijver van zoet water voorzien, ook het omringende dorp werd voorzien van drink-, spoel-, en bluswater. Voor een transportverbinding met het binnenland werd in dezelfde periode een langgerekte waterloop gegraven, dwars op de strandwallenstructuur. Het tracé Spui-Zieken-Trekvllet verbond op deze manier de Hofvijver met de Vliet.

Naar verloop van tijd werden er steeds meer zijhavens gegraven wat een impuls aan de handel over water gaf.

Het landschap fungeerde in deze periode niet alleen als praktische en strategische vestigingsvoorwaarde, dankzij de hogere, droge en veilige ligging, maar had ook een representatieve waarde. De omgeving bood namelijk tegelijkertijd goede mogelijkheden voor ontspanning en gebruik van natuurlijke hulpbronnen.

Landschappelijke Bouwstenen

Ondergrond

Hoge zandruggen als veilige vestigingsplek.

Water

Aanwezigheid van bron voor zoete water: de Haagse beek.

Bereikbaarheid

Locatie op een kruispunt: goede bereikbaarheid.

Kwaliteit van het groen

Oerbos gebied op de zandrug; toekomstig jachtgebied.

Vestigingspatronen

1. Zwaartepunt rondom het Hof

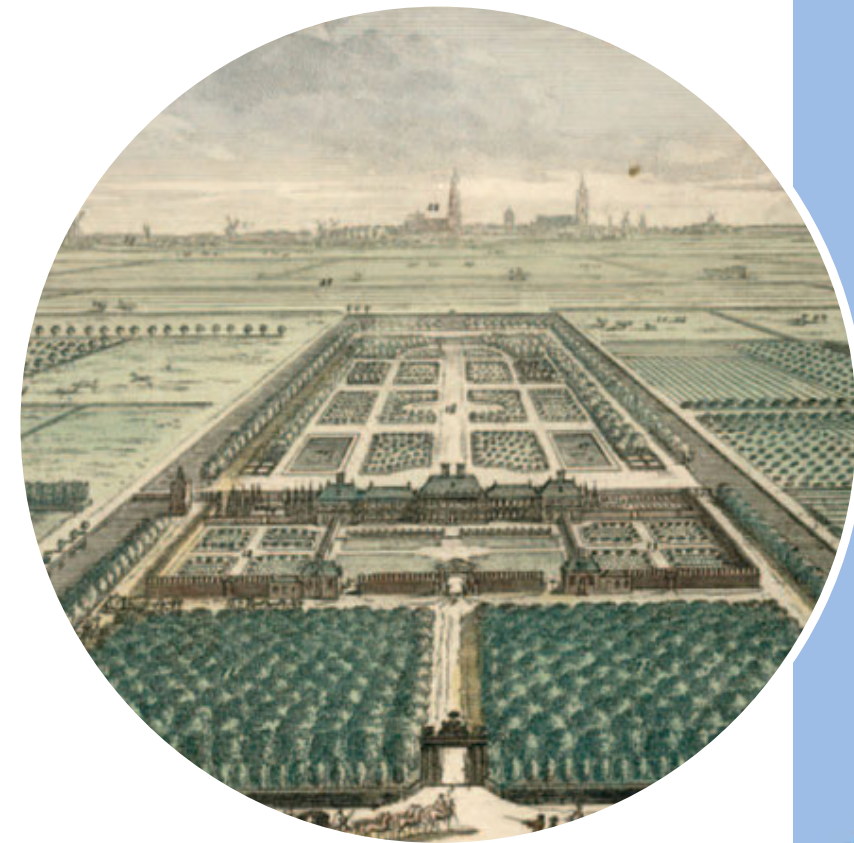
Als gevolg ;groei van andere functies in de nabijheid.

2. Machtspositie

Een eenvoudig regeringsmodel: overeenkomende belangen van 'stad' en graafschap.

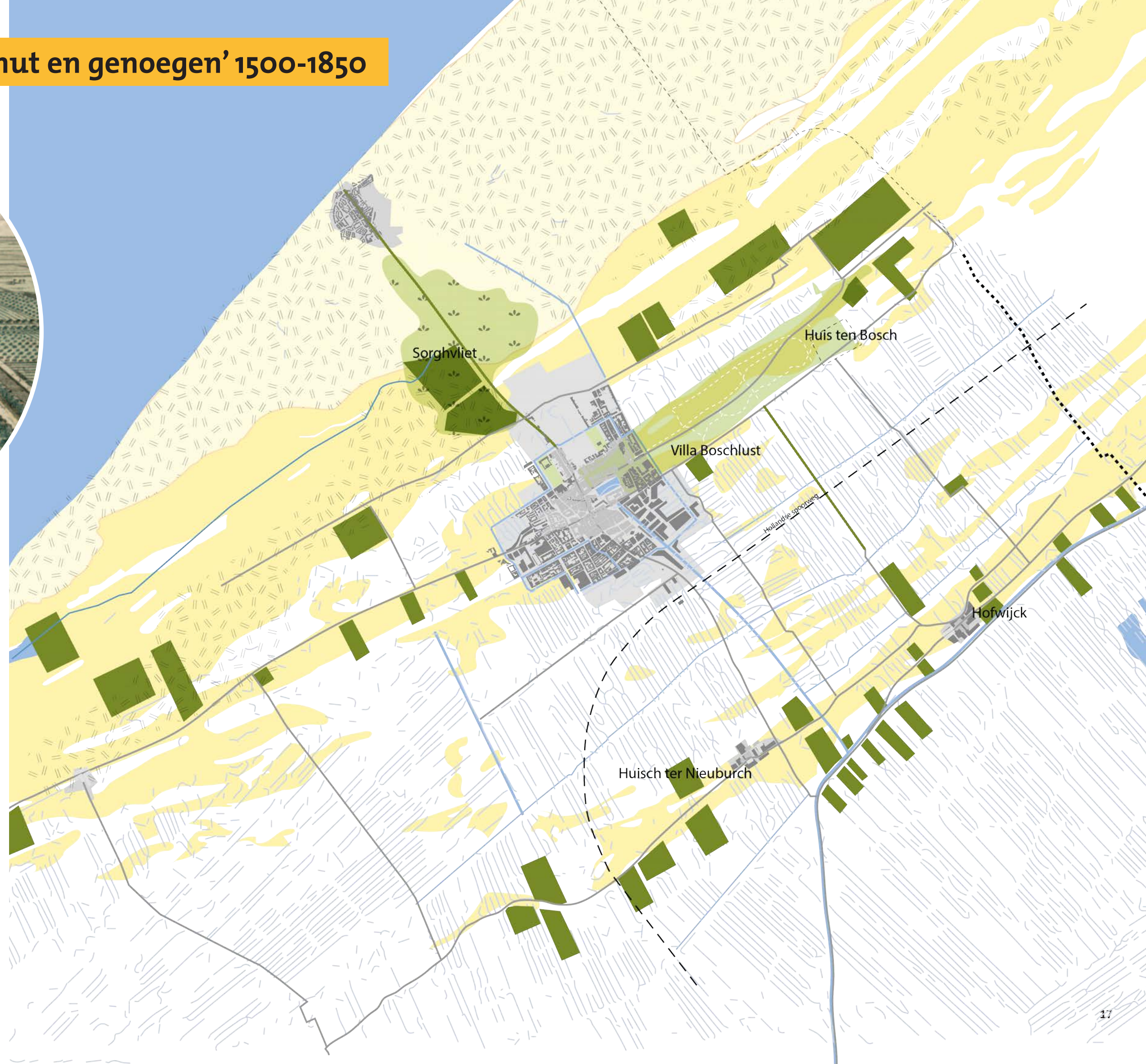
Focus 2 'Landschap tot nut en genoeg' 1500-1850

Buitenplaatsen

In deze periode blijft het landschap een leidende rol spelen in de stedelijke ontwikkeling van Den Haag. De bebouwing breidt zich verder uit over de strandwallen. Er wordt in deze periode een ruime gracht om het centrum aangelegd die een beperkte verdedigende betekenis heeft, maar vooral de waterhuishouding verbeterde.

De aantrekkelijke landschappelijke kwaliteiten, de nabijheid van voedsel in de polders en duinvalleien en de beschikbare ruimte op de strandwallen trekken in deze periode vooral welgestelden en de koninklijke entourage aan.

De sprong naar ontwikkeling buiten de grachten wordt gedreven door een groeiende waardering voor het landschap en de natuur (zoals de stichting van landgoederen en buitenplaatsen) én door de behoefte aan een tegenwicht voor de slechte hygiënische omstandigheden binnen de grachten. Daarbij moet worden opgemerkt dat die omstandigheden sterk verschilden per gebied: tussen het Hof en de Mauritskade vestigde zich de elite in stadspaleizen en voornamen woningen, terwijl rond de Prinsegracht juist een levendige stadswijk ontstond van ambachtslieden en het 'gewone volk'.

Een belangrijke factor in de ontwikkeling van de buitenplaatsen is de goede bereikbaarheid van het Hof. Langgerekte wegen die de strandwallen volgen, en waterwegen zorgen voor directe verbindingen, waardoor deze buitenverblijven binnen een half uur per koets of schuit bereikbaar zijn. Dit patroon heeft blijvende invloed gehad op de stedelijke structuur en is vandaag de dag nog herkenbaar in bijvoorbeeld de karakteristieke Haagse lanen.

De uitbreiding buiten de grachten vormt een belangrijke stap in de groei van Den Haag en markeert de eerste uitbreidingswijken op de zandgronden, met het Hof als blijvend centraal centrum van de stad. De ligging van de buitenplaatsen ten opzichte van het Hof krijgt daarbij ook een politieke betekenis in een sociaal netwerk en fungeerden.

De buitenplaatsen hadden grote invloed op het maatschappelijk leven en representativiteit; ze fungeerden als een plek in het landschap van 'nut en genoeg'. Opmerkelijk is dat de ligging van deze buitenplaatsen, met de groene inrichting op hoogwaardige zand ondergrond, een belangrijk fundament voor de eeuwenoude identiteit van Den Haag als groene stad is gebleven. Deze oude buitenplaatsen zijn nu de basis van de grote groene waardevolle verblijfsgebieden in de stad.

Aan het einde van deze periode wordt de spoorlijn tussen Amsterdam en Rotterdam, via Leiden, Delft en Den Haag, aangelegd, met station Hollands Spoor als halte voor de stad. Opvallend is dat deze ontwikkeling het bestaande vestigingspatroon van de bestuurlijke en maatschappelijke elite nauwelijks verandert.

Landschappelijke Bouwstenen

Ondergrond

Gunstige bodemcondities voor een glooiend landschap: veen en duinen.

Water

Transport en economie

Bereikbaarheid

Goede aansluiting tussen Buitenplaatsen en het Hof: Haagse Lanen, spoor en Trekvliet.

Kwaliteit van het groen

Kwalitatief hoogwaardige, beschikbare ruimte voor het vermaak van de elite.

Vestigingspatronen

1. Zwaartepunt rondom het Hof

Als gevolg groei van andere functies in directe nabijheid.

2. Machtspositie

Een eenvoudig regeringsmodel: overeenkomende belangen van 'stad' en graafschap.

3. Aantrekkingskracht van het landschap

Waardering voor de landschappelijke kwaliteit en benutten van het landschap en de omgeving door elite.

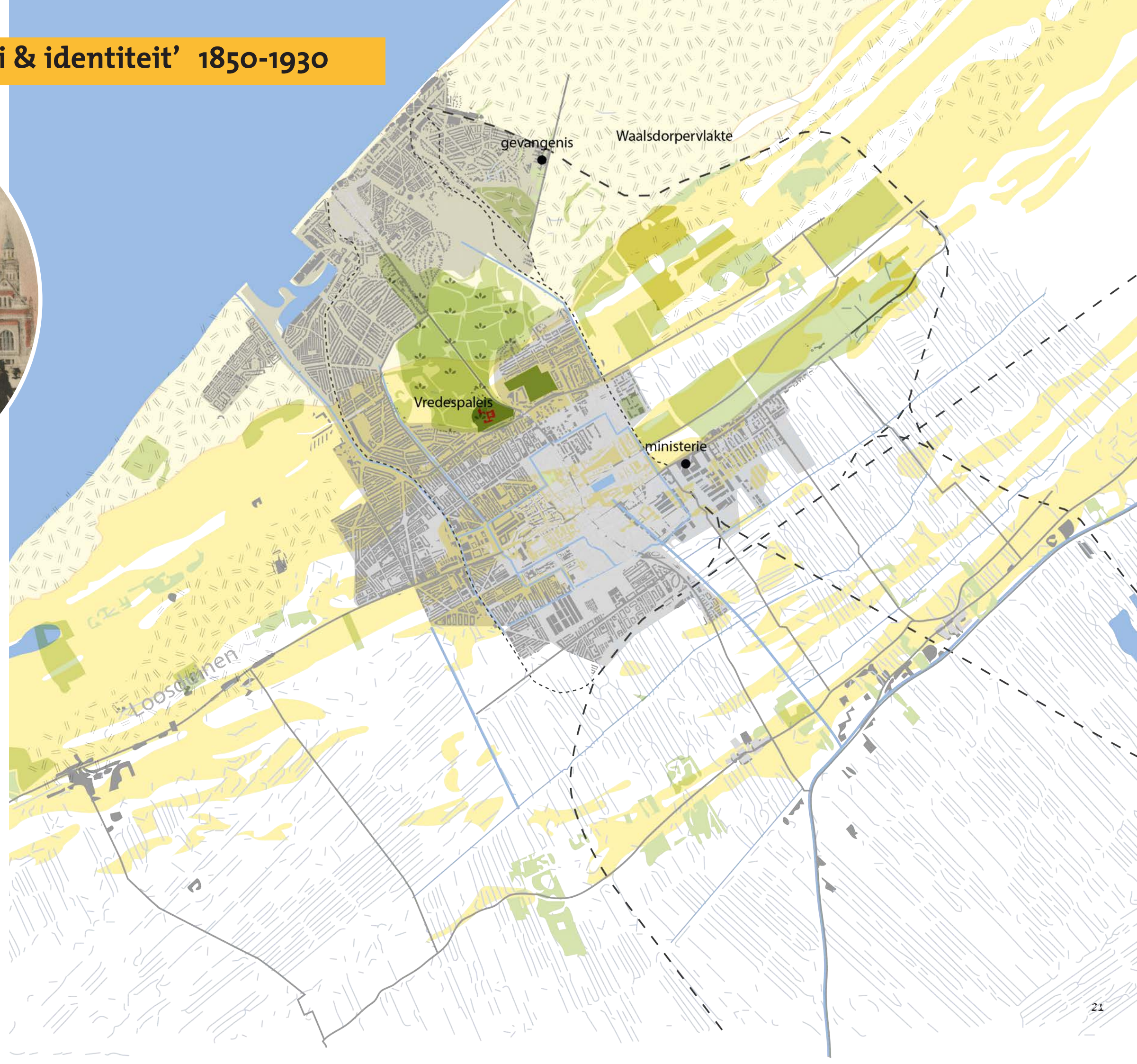
Focus 3 'Stedelijke groei & identiteit' 1850-1930

Vredespaleis

Tijdens de industriële revolutie groeide Den Haag sterk in inwoneraantal. Naast de opkomst van nieuwe industrieën zoals in Den Haag met ijzer- en meubelfabrieken, kwam ook het culturele leven tot bloei. In deze periode kreeg de stad bovendien een belangrijke nieuwe iconisch gebouw: het Vredespaleis.

Het Vredespaleis ontstond tegen de achtergrond van de onrustige late 19e eeuw en de groeiende internationale samenwerking. Het werd opgezet als Permanent Hof voor Arbitrage (1899), een plek waar internationale conflicten vreedzaam konden worden beslecht. Daarmee markeerde het een nieuwe identiteit voor Den Haag: die van internationaal centrum van vrede en recht.

De vestigingslocatie van het Vredespaleis was aanvankelijk niet voorzien op de huidige locatie aan de Carnegieplein. Koningin Wilhelmina bood in eerste instantie een van haar paleizen in Den Haag aan als mogelijke locatie voor het nieuwe vredesinstituut, maar dit voorstel werd afgewezen. Vervolgens stelde de Haagse bouwondernemer Goedkoop kosteloos een terrein van de buitenplaats Zorgvliet beschikbaar. Dit terrein werd later uitgebreid door de aankoop van delen van de aangrenzende buitenplaatsen Rustenburg en Buitenrust. Op deze samengevoegde gronden werd uiteindelijk het Vredespaleis gerealiseerd.

De landschappelijke kwaliteit speelde een belangrijke rol; het gebouw moest harmonieus worden ingepast in de bestaande omgeving. Tegelijkertijd speelde ook een meer vooruitziende, economische stadsontwikkeling mee: de aanwezigheid van het paleis zou de aantrekkingskracht en waarde van omliggende gebieden vergroten, zoals Duinoord, dat zich richtte op een welgesteld publiek. De ligging aan de Scheveningseweg zorgde bovendien voor een goede verbinding met de steeds populairder wordende kuuroord en badplaats Scheveningen. Het unieke duinlandschap, de hoge kwaliteit van de voormalige buitenplaatsen en de bloeiende, op het bestuur gerichte economie een stevige basis voor de vestiging van een internationale instelling als het Vredespaleis in Den Haag.

In dezelfde periode ontstonden ook bredere ideeën over de internationale ontwikkeling van Den Haag. Architect Karel de Bazel presenteerde in 1905 een ontwerp voor een zogenoemde 'wereldstad voor de vrede' in Meijendel, nabij Scheveningen. Het plan werd gekenmerkt door een sterk symmetrische

opzet en een geometrische vormtaal met een expliciete symbolische betekenis. Hoewel het voorstel geen politiek, bestuurlijk of financieel draagvlak wist te verwerven, werd het in 1908 door H.P. Berlage opgenomen in diens Plan tot Uitbreiding van 's-Gravenhage. Het project is uiteindelijk nooit gerealiseerd. Op een deel van de locatie waar De Bazel zijn vredesstad had voorzien, werd ruim een eeuw later het Internationaal Strafhof gevestigd.

Parallel aan deze internationale ontwikkeling ontstond in de eerste decennia van de 20e eeuw een nieuwe concentratie van rijksgebouwen vanwege de groei van de rijksoverheid. Langs de Bezuidenhoutseweg werden de eerste ministeries gebouwd, waardoor naast het gebied rond het Hof en het Plein een tweede bestuurlijk cluster ontstond, in de omgeving van het huidige Centraal Station. De groei van het aantal ministeries en ambtenaren, samen met de toenemende internationale betekenis van de stad, had een grote invloed op de Haagse stedelijke economie. Deze kreeg een meer dienstverlenend karakter, met een sterke nadruk op detailhandel en andere ondersteunende functies.

Om de groeiende bevolking te huisvesten, breidde Den Haag in deze periode aanzienlijk uit. Daarbij werd ook een eerste duidelijke tweedeling in de stad zichtbaar: groene, ruim opgezette villawijken op de zandgronden enerzijds, en efficiëntere arbeiderswijken op de veengronden anderzijds.

Landschappelijke Bouwstenen

Ondergrond

Grondeigendom van belang voor de vestiging van het paleis op de huidige locatie.

Kwaliteit van het groen

Landschappelijke kwaliteit: harmonieus inpassing van het gebouw in de bestaande omgeving.

Bereikbaarheid

Kruispunt van de Haagse lanen; goed verbonden met de kust en nabij de Scheveningse Bosjes.

Vestigingspatronen

1. Zwaartepunt rondom het Hof

Vestiging ministeries en ambtenaren in Den Haag.

2. Machtspositie

Groeiende ruimte claim: Locale bestuur (Lindo-plan) leidend de stedelijke ontwikkeling: Hof, Rijk en groeiende ministeries.

Twee Spoormaatschappijen: Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HIJSM) en Rijnspoorweg, Speculanten.

3. Aantrekkingskracht van het landschap

Waardering voor de landschappelijke kwaliteit en benutten van het landschap voor recreatie en vermaak van de groeiende aantal inwoners.

4. Van werkstad naar dienstestad

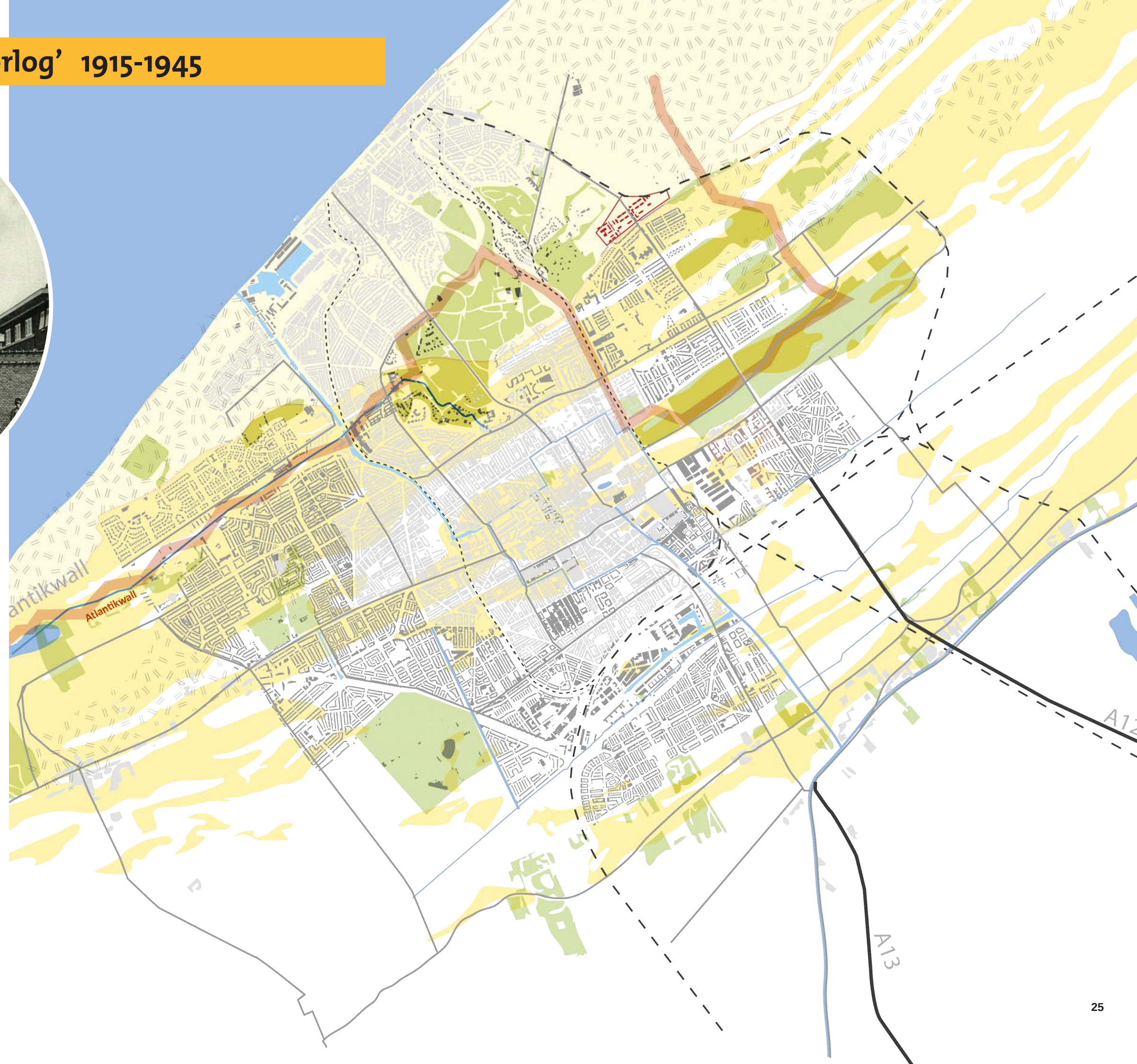
Omslag in de stedelijke economie naar dienstverlenend.

Focus 4 'Van rust tot oorlog' 1915-1945

Frederikkazerne

Aan de stadsranden van de stad wordt het woeste duinlandschap voor het eerst gezien als een gunstige locatie voor de vestiging van de kazerne en de bijbehorende militaire voorzieningen.

De groei van de stad brengt een grotere ruimtevraag met zich mee. De nieuwe vervoermiddelen zoals de tram en de auto vragen om meer ruimte en een breder stratenpatroon, juist in de oude binnenstad knelt dit. Berlage ontwikkelt na 1908, in meerdere stappen, een bepalend toekomstplan voor de stad met doorbraken in het stedelijk weefsel om hierin te kunnen voorzien. De doorbraken in de binnenstad markeren een belangrijke verandering in de structuur van Den Haag: deze ontwikkeling wordt steeds minder bepaald door de geologische ondergrond of de landschappelijke structuur, maar door de behoefte aan functionele doorstroming in de stad.

Ook de toenemende druk op de stad heeft gevolgen voor de militaire voorzieningen. Deze nemen veel en meer ruimte in beslag en passen daardoor niet langer binnen de dichtbebouwde stad. Daarom wordt de kazerne opnieuw verplaatst, ditmaal naar de rand van de stad, in het ruige duinlandschap. Langs de verbindingsweg naar het centrum verrijzen aan weerszijden twee kazernes: de Frederikskazerne en de inmiddels gesloopte Alexanderkazerne.

Deze complexen worden opgezet als representatieve, gesloten bouwensembles, die deels elkaars spiegelbeeld vormen. De ligging aan de stadsrand, direct grenzend aan de

duinen, blijkt ideaal voor militaire doeleinden. Het omliggende landschap biedt ruimte voor oefeningen, terwijl de nabijheid van de kust tevens een strategisch voordeel oplevert voor de verdediging.

In de oorlog spelen twee gebeurtenissen een belangrijke rol voor de stadsontwikkeling: De aanleg van de Atlantikwall (in opdracht van de Duitse bezetter) is een eerste structuurbepalende ingreep geweest in de stadsplattergrond door de grootschalige sloop in diverse stadsdelen. Over de volle lengte van de stad wordt langs de Haagse beek over een grote breedte gesloopt, van stadswijken tot parkstructuren. In twee linies wordt een heel netwerk aan bunkers gebouwd.

Een tweede gebeurtenis die grote impact heeft op de latere stadsontwikkeling is het vergissingsbombardement in 1944 door de geallieerden op Bezuidenhout-west en de oostelijke binnenstad. In plaats van het beoogde doel, een Duits raketlanceer station in het Haagse Bos, wordt door dit bombardement een groot deel van de binnenstad en woonwijken getroffen.

Landschappelijke Bouwstenen

Ondergrond

Woeste grond als beschikbare ruimte aan de rand van de stad voor militaire oefenterrein.

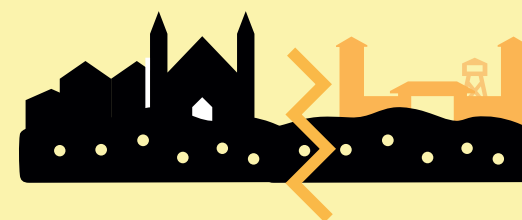
Bereikbaarheid

De Kazerne is goed verbonden met de stedelijke structuur en met strategisch ligging aan de kust.

Doorbraak binnenstad (gepland door Belage) zorgt voor betere bereikbaarheid en doorstroming.

Vestigingspatronen

5. Clusters

Aanleg van kazerne's zijn de eerste stap naar functionele clusters aan het rand van de stad.

2. Machtspositie

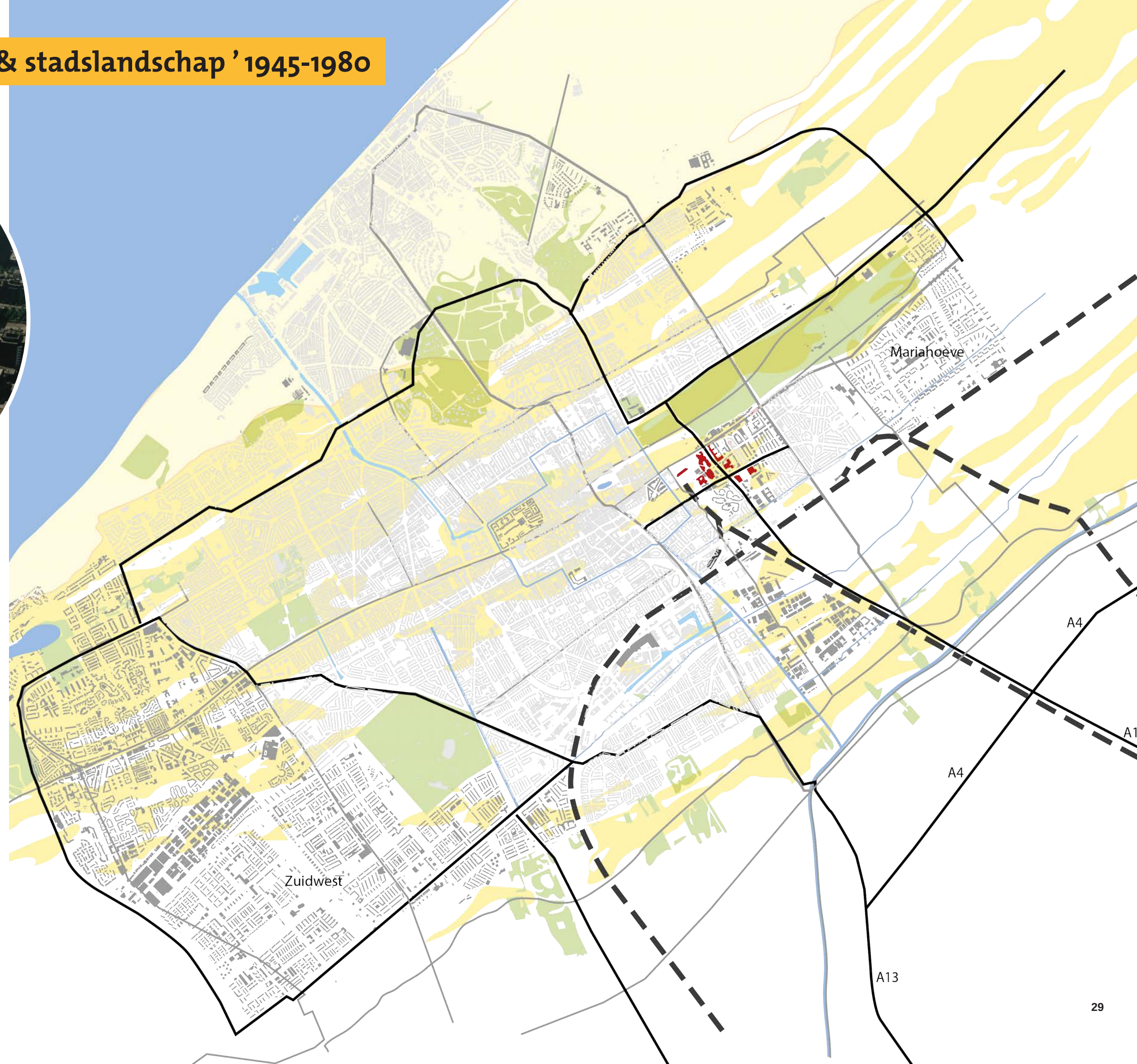
Locale bestuur; Rijk en groeiende ministeries; Duitse bezetting

Focus 5 'Wederopbouw & stadslandschap' 1945-1980

Rijksoverheid rond CS

Er ontstaat in de naoorlogse jaren een cluster van rijksgebouwen rond het Centraal Station, door de verkoop van ca. 100.000m² gemeenteground aan het rijk in 1965.

In de naoorlogse periode verliezen bodemgesteldheid en landschappelijke kwaliteit hun bepalende rol bij de vestiging van rijk instituties. In plaats daarvan wordt de beschikbaarheid van schaarse stedelijke ruimte het belangrijkste sturingsprincipe. Deze verschuiving leidt tot de introductie van nieuwe typologieën voor overheidsgebouwen, gekenmerkt door grotere bouwvolumes en een aanzienlijk grovere schaal dan voorheen.

In het kader van de wederopbouw ontwikkelt Dudok een plan voor de omgeving van het Centraal Station, waarin hij een nieuwe ruimtelijke typologie voor het gebied probeert te introduceren. Dit voorstel wordt uiteindelijk niet gerealiseerd. Alleen het ministerie van Landbouw biedt een indicatie van de stedenbouwkundige strategie die Dudok voor ogen had.

Rond het Centraal Station ontstaat in de decennia na de oorlog een belangrijk cluster van rijksgebouwen. Een belangrijke impuls hiervoor vormt de verkoop van circa 100.000 m² gemeentelijke grond aan het Rijk in 1965. In het wederopbouwgebied tussen het Centraal Station en de Utrechtsebaan, waar drie nieuwe rijksgebouwen worden gerealiseerd, spelen de ondergrond en de historische ontwikkeling van het gebied nauwelijks een rol in de planvorming.

Ook elders in de binnenstad vinden ingrijpende ruimtelijke transformaties plaats. Het Spuikwartier wordt doelbewust doorbroken om ruimte te creëren voor grotere bouwmassa's en verbeterde verkeersverbindingen. Tegelijkertijd versterkt de aanleg van de Utrechtsebaan de bereikbaarheid van Den Haag per auto en de verbinding met de rest van het land. Deze infrastructuur maakt deel uit van een bredere visie op de naoorlogse stad, waarin een netwerk van brede verkeersaders de

groeïende mobiliteit moet accommoderen. Het Prins Bernhardviaduct en het Schenkviaduct vormen de meest zichtbare uitwerkingen van deze benadering.

Deze ontwikkelingen markeren een duidelijke breuk met de traditionele Haagse stedenbouw, waarin de landschappelijke identiteit een belangrijke rol speelde bij de positionering en vormgeving van representatieve gebouwen. In de naoorlogse periode verschuift de aandacht naar functionele en ruimtelijke efficiëntie, waardoor landschappelijke inpassing en esthetische samenhang naar de achtergrond verdwijnen.

Aan het einde van de jaren tachtig keren de voortdurende stroom van stadsontwikkelingen zich echter gedeeltelijk om. Een periode van economische stagnatie, oplopende werkloosheid en krimp van de overheidssector heeft grote gevolgen voor de Haagse economie en laat zichtbare sporen achter in de binnenstad. Rijksbeleid gericht op de spreiding van rijksdiensten over Nederland leidt tot het vertrek van verschillende overheidsorganisaties uit Den Haag. Tegelijkertijd worden in omliggende gemeenten, zoals Rijswijk, Zoetermeer en Leidschendam, nieuwe rijksdiensten en ministeries gevestigd. Deze ontwikkeling valt samen met grootschalige stadsvernieuwingsprojecten, waarbij aanzienlijke delen van de Haagse woningvoorraad worden gesaneerd. Als gevolg daarvan verhuizen veel inwoners naar nieuwe woongebieden buiten de stad, wat de demografische en economische positie van Den Haag verder onder druk zet.

Landschappelijke Bouwstenen

Ruimte

Beschikbare ruimte (door bombardement & doorbraak Atlantikwall).

Ruimte maken in de bestaande stad door grote stadsingrepen (jaren 60, 70).

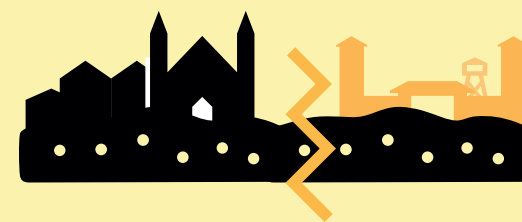

Bereikbaarheid

Regionale verbindingen: snelweg en CS.

Vestigingspatronen

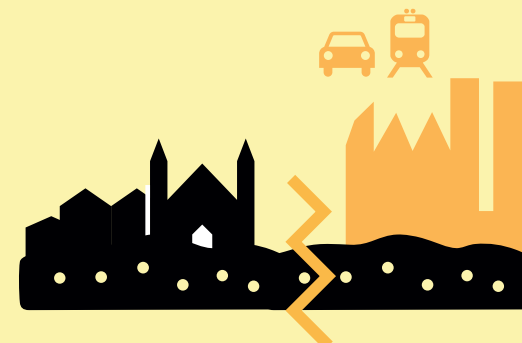
5. Clusters

Vestiging ministeries binnen een cluster, op de beschikbare ruimte in de stad.

2. Machtspositie

Locale bestuur; Rijk; Rijkswaterstraat

6. Breuk in de traditie

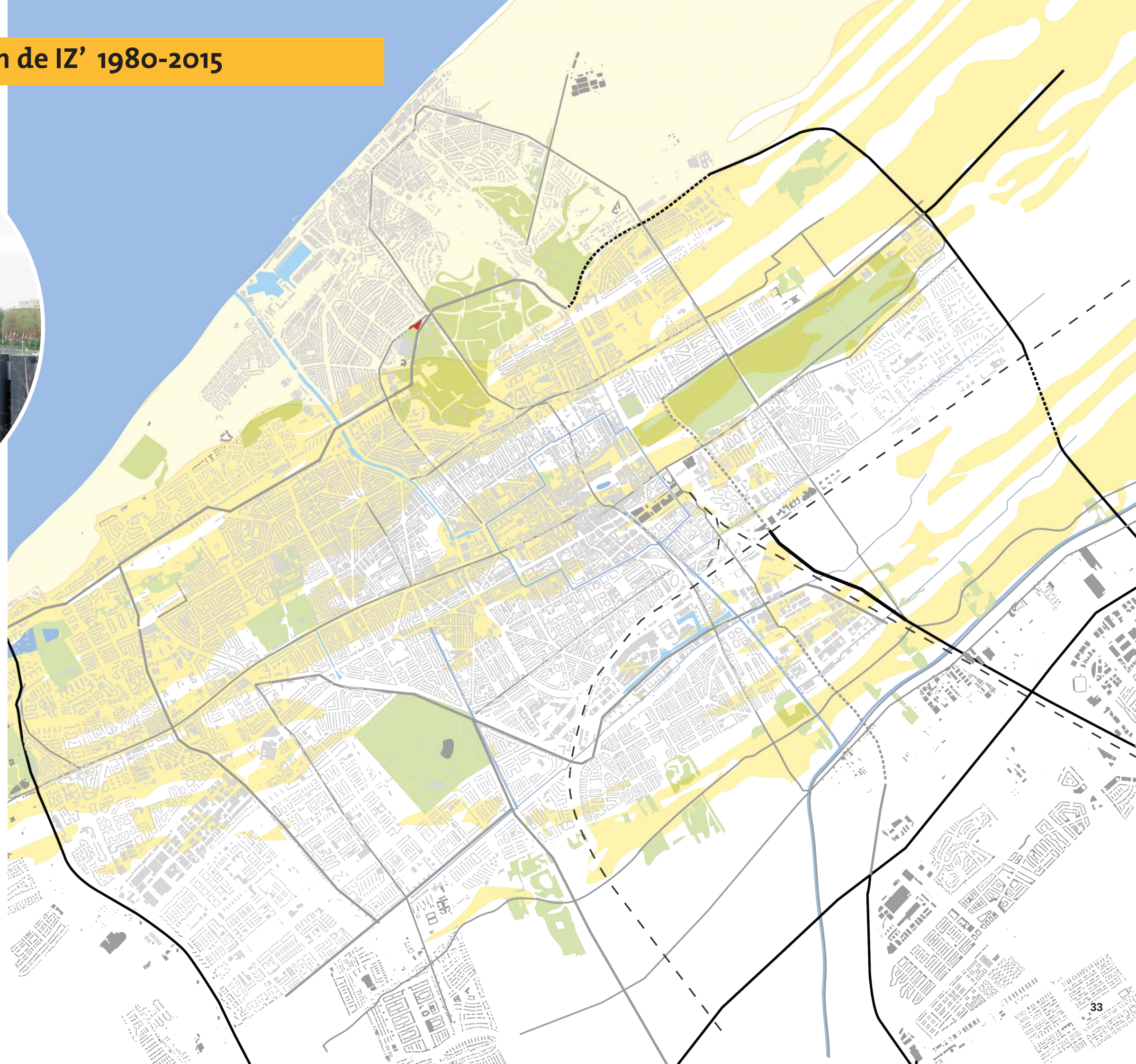
Grotere bouwblokken en nieuwe typologieën.
Cityvorming & scheiding van functies.
Landschappelijke inpassing is niet meer leidend.

Focus 6 'Vormgeving van de IZ' 1980-2015

Oorlogstribunaal / ICTY

De oprichting van een Joegoslavië oorlogstribunaal in een voormalig bankgebouw aan het Churchillplein markeert de Internationale zone World Forum gebied.

Het afstoten van vastgoed van de rijksoverheid duurde voort tot 2000. Deze keuze was het gevolg van toenmalig veranderend beleid en economische omstandigheden. In de jaren tachtig ontstond de eerste wens voor een kleinere overheid, met minder eigen bezit. Tegelijkertijd dwongen bezuinigingen van het rijk, als gevolg van een hoge staatsschuld na de economische crisis, tot kostenreductie. Door in Den Haag kleinere panden veelal verspreid door de stad af te stoten en te verkopen kon de overheid uitgaven verlagen en efficiënter omgaan met vastgoed.

Na deze kleine 20 jaar van afstoten van panden veranderde de huisvestingsstrategie van het Rijk en richtte zich weer op Den Haag. Met de nieuwbouw van de ministeries van Sociale Zaken, van OCW en van VROM, en met de ontwikkeling van de Resident werden nieuwe ministeries in de nabijheid van het Binnenhof opgericht, waardoor regionale vestigingen weer terugkwamen. Direct daarna volgden de nieuwe torens voor de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken.

De vrijgekomen ruimte vanwege de concentratie van rijksoverheid in het Spuikwartier en het stationsgebied bood kansen voor nieuwe functies. In de jaren negentig vestigden zich belangrijke internationale organisaties in de stad, zoals Europol en de Organisatie voor het Verbod op Chemische Wapens (OPCW). Vooral in en nabij het World Forum-gebied bleek ruimte voor de internationale organisaties. Dit versterkte het profiel van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. De komst van het Joegoslavië-tribunaal in een voormalig bankgebouw aan het Churchillplein in het World Forum gebied gaf deze identiteit extra zichtbaarheid en bekendheid. In 2008 werd het internationale karakter in Den Haag verder verankerd door de aanwijzing van de gemeente van een Internationale Zone.

Sinds 2010 investeert de rijksoverheid opnieuw in vastgoed. De financiële crisis van 2008 speelde hierbij een rol: investeringen in bouwprojecten stimuleerden de economie. Tegelijkertijd maakte nieuwbouw het wederom mogelijk om verouderde, inefficiënte panden af te stoten. Dit paste in een bredere strategie van centralisatie in moderne rijkskantoren. Investeren betekende dus niet meer uitgeven, maar juist slimmer en zuiniger organiseren. Dit leidde tot grootschalige nieuwbouw, renovatie en stadsvernieuwing in het centrum, met sloop en relatief korte levensduur van gebouwen als gevolg. Het bracht wel een flinke stedenbouwkundige transformatie en modernisatie in de binnenstad van Den Haag op gang, met daarbij een forse verbeteringsslag in de stedelijke vernieuwing van de binnenstad en van woonbuurten.

Landschappelijke Bouwstenen

Ruimte

Beschikbare gebouw

Bereikbaarheid

Snelle verbindingen met de penitentiare inrichting

Vestigingspatronen

5. Clusters

Vestiging van IO's in de World Forum gebied

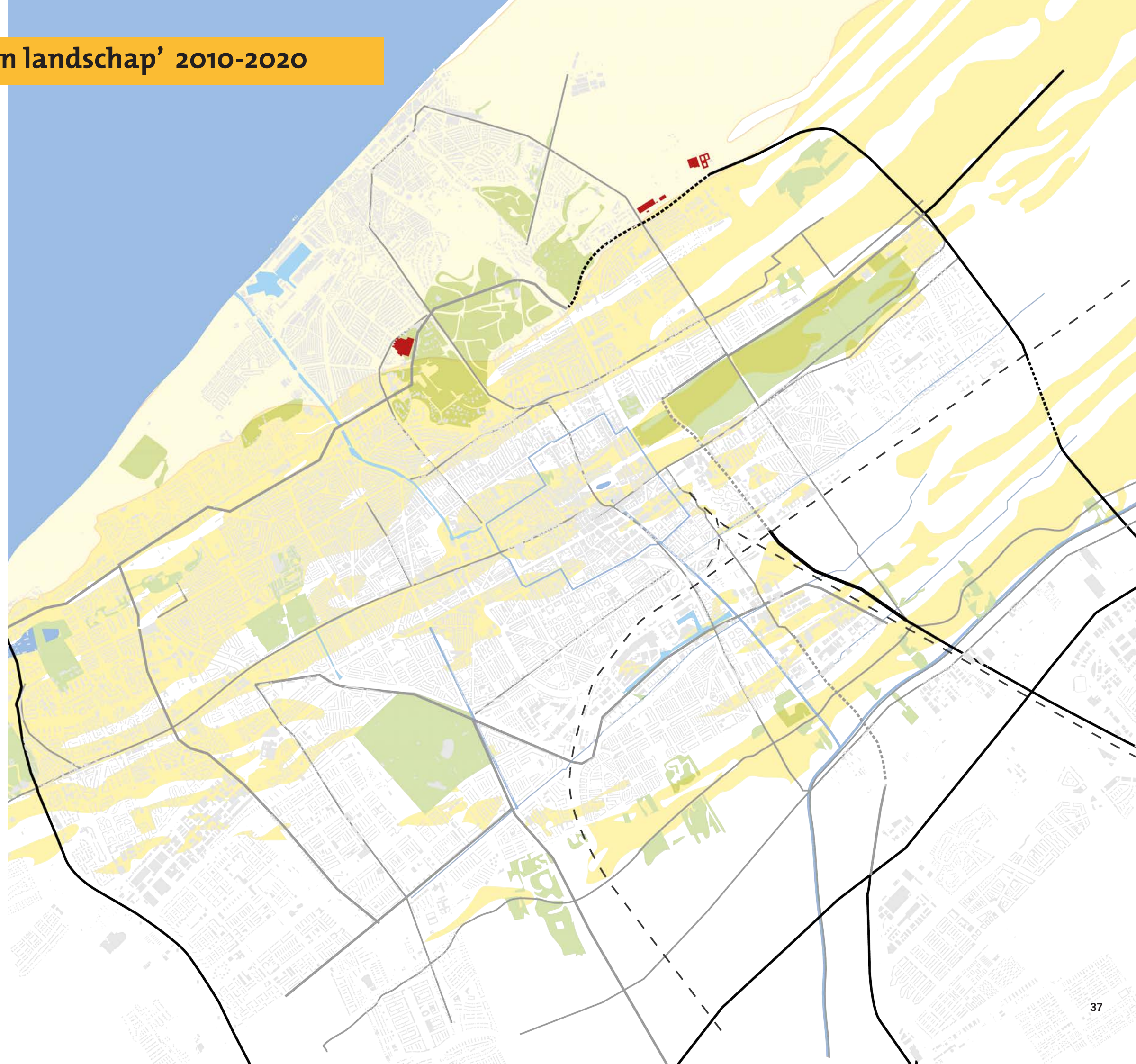
2. Machtspositie

Locale bestuur, Rijk & Internationale organisaties

Focus 7 'Ensembles in een landschap' 2010-2020

Europol, ICC en Eurojust

Een belangrijke vestigingsvoorwaarde voor internationale organisaties is de beschikbaarheid van bebouwde en onbebouwde ruimte. Niet alleen de hoeveelheid ruimte speelt daarbij een rol, maar ook de mogelijkheid om grotere bouwkavels te realiseren die kunnen voldoen aan de specifieke functionele en veiligheidsvereisten van deze instellingen.

De verdere ontwikkeling van het World Forum-gebied als Internationale Zone wordt sterk bepaald door het internationale profiel van het gebied. Dit profiel is grotendeels te danken aan de aanwezigheid van toonaangevende organisaties zoals het Internationaal Strafhof (ICC), de Organisatie voor het Verbod op Chemische Wapens (OPCW), Europol en Eurojust. Daarnaast zijn er diverse kleinere internationale instellingen en ambassades gevestigd. Samen geven zij deze plek in Den Haag een unieke positie op het wereldtoneel.

Bij de vestiging van de eerste internationale organisaties in het World Forum-gebied werd het gebied niet opgevat als een afgesloten enclave van zwaar beveiligde instituten. Het uitgangspunt was juist een open en toegankelijk stadsgebied waarin internationale organisaties op een vanzelfsprekende manier konden worden ingepast. Door de ligging tussen woonwijken en het Scheveningse Bos bestond de wens om een sterke relatie met de omgeving te behouden. Vanuit die gedachte werd de openbare ruimte, ook tussen de verschillende internationale instellingen, ingericht als een volwaardige en toegankelijke verblijfsruimte. Hierdoor konden bewoners, werknemers en bezoekers zich vrij door het gebied bewegen en er verblijven, terwijl de internationale functies tegelijkertijd een integraal onderdeel vormden van de stedelijke omgeving.

In de loop der jaren zijn de veiligheidseisen van de internationale organisaties steeds bepalender geworden voor de inrichting van het gebied. Deze eisen hebben vaak geleid tot fysieke en visuele barrières tussen gebouwen en de openbare ruimte, met een aanzienlijke impact op de leefbaarheid, de ruimtelijke kwaliteit en de landschappelijke beleving. Tegelijkertijd laten enkele voorbeelden zien dat veiligheid en ruimtelijke kwaliteit goed gecombineerd kunnen worden. Zo zijn bij Eurojust de beveiligingsmaatregelen op zorgvuldige wijze geïntegreerd in het omliggende duinlandschap, waardoor de karakteristieke landschappelijke kwaliteiten behouden zijn gebleven. Bij Europol ontbrak de benodigde ruimte voor een dergelijke inpassing, waardoor gekozen moest worden voor een minder geïntegreerde oplossing.

Sinds 2021 investeert het Rijk nadrukkelijk in de binnenstad van Den Haag, met als belangrijkste project de restauratie en modernisering van het Binnenhof. De gevolgen van deze werkzaamheden zijn ingrijpend. Niet alleen heeft het politieke hart van Nederland zich tijdelijk verplaatst naar de omgeving van Den Haag Centraal, ook brengt de modernisering van het Binnenhof complexe veiligheidsvraagstukken met zich mee. Hoewel deze vraagstukken van een andere orde zijn dan die in de Internationale Zone, zijn zij minstens zo bepalend voor het realiseren van een toekomstbestendige inrichting van het gebied.

Zowel in de Internationale Zone als het Binnenhof blijkt een gebiedsgerichte benadering noodzakelijk. In beide gevallen speelt het landschap een cruciale rol bij het verbinden van veiligheid, ruimtelijke kwaliteit en een aantrekkelijke openbare ruimte.

Landschappelijke Bouwstenen

Ruimte

Beschikbare gebouw

Bereikbaarheid

Snelle verbindingen met de penitentiare inrichting

Vestigingspatronen

5. Clusters

Uitbreiding IO's in de World Forum gebied

2. Machtspositie

Locale bestuur, Rijk & Groeiende Internationale organisaties

3 Conclusies

Landgoed Clingendael
foto: Fleur Beemster

Conclusies bouwstenen

Op basis van de analyse van de verschillende tijdsperiodes kan worden geconcludeerd dat de vestiging van internationale organisaties in Den Haag in belangrijke mate is bepaald door twee samenhangende landschappelijke bouwstenen.

De landschappelijke ondergrond speelde van oudsher een doorslaggevende rol als vestigingsconditie. De fysieke kenmerken van het landschap waren leidend in de vroege ontwikkeling van de stad, met de oprichting van het Hof als uitgangspunt. Vanaf de tweede wereldoorlog werd het landschap steeds minder richtinggevend voor de stedelijke ontwikkeling en werd de beschikbare ruimte een pragmatische keuze en daarmee leidend als vestigingsconditie.

De ruimtelijke kwaliteiten van het landschap waren ook een belangrijke identiteitsbepalende factor voor de positionering van de stad als machtscentrum. Landschap en gebouw waren verweven met elkaar en droegen bij aan het imago van de stad. In latere fasen verschoof de nadruk meer naar plot en gebouwgerichte ontwikkeling en imago. Hierdoor werden gebouwen steeds vaker los van de bredere landschappelijke structuur ontworpen.

Samenvattend laat dit zien dat de relatie tussen landschap, stedelijke structuur in de loop der tijd ingrijpend is veranderd. De ondergrond waarop de stad Den Haag is gebouwd, en het natuurlijke water- en bodemsysteem, heeft een grote invloed gehad op de ontwikkeling van de stad en daarmee op de vestigingspatronen voor de stad en overheidsinstellingen: van een sterke verwevenheid met de ondergrond (bouwen op zand) en het landschap (bouwensemble), naar een meer functionele en op zichzelf staande benadering.

De belangrijkste bouwstenen van de stad die een blijvende bepalende rol hebben gespeeld bij de vestiging van de (internationale) organisaties en de nationale overheid zijn:

- Haagse Beek
- Bodem: Strandwallen
- Duinbossen: Haagse Bos, Scheveningse Bos
- Lange lijnen (Haagse lanen)
- Duinlandschap rondom de stad

1. Op het Zand

Ondergrond

Ruimte

De ondergrond als basis

De draagkrachtige strandwallen vormen de uitgelezen plek voor institutionele en internationale instellingen om zich te vestigen: de ondergrond was leidend.

Doorbreking patroon

Door schaalvergroting en toenemende ruimtevrage, inclusief technologische vooruitgang, vormt de bodemgesteldheid een minder grote uitdaging als vestigingsconditie.

De clustering van onder andere de rijksoverheid rond CS, op veengrond, is hier een exemplarisch voorbeeld van.

2. Landschap als onderdeel van het bouwensemble

Kwaliteit van het groen

Gebouw

Gebouw en landschap: één geheel

Typologieën als het hof, het landgoed, buitenplaatsen en de kazernes bestaan uit één ensemble opgebouwd uit bebouwde en onbebouwde ruimten.

De onbebouwde ruimte vormt hierbij een essentieel onderdeel van de ruimtelijke opzet, waarin gebouwen en landschap schoonheid en representativiteit uitdrukken in een open en toegankelijke setting.

Doorbreking patroon:

Onbebouwde en open, representatieve ruimtes als onderdeel van een ensemble van een gebouw, zijn sterk teruggedrongen of zelfs verdwenen. Mede door ruimtegebrek, is er sterke verdichting op getreden, met name rond het cluster CS en de Utrechtsebaan.

In de Internationale Zone wordt bij ontwikkeling van nieuwe internationale organisaties veel aandacht aan het kwalitatieve landschap besteed. Dit heeft als doel om veiligheidsmaatregelen te integreren en de 'schoonheid en representativiteit' van de plek in het stedelijke landschap te duiden.

Conclusies Vestigingspatronen

De ontwikkeling van het Haagse stedelijke landschap kan niet los worden gezien van de sociale en maatschappelijke vestigingspatronen die in dezelfde periode richting gaven aan de stedelijke ontwikkeling. Uit de analyse blijkt dat de vestiging van internationale organisaties en overheidsinstellingen voortdurend samenhang met veranderende ruimtelijke, functionele en maatschappelijke omstandigheden.

Tot het begin van de twintigste eeuw was de nabijheid van het Binnenhof de belangrijkste vestigingsfactor. Organisaties zochten bewust de nabijheid van het politieke machtscentrum, waarbij de relatie met het landschap, representativiteit en stedelijke identiteit een belangrijke rol speelden. De fysieke en symbolische koppeling tussen macht, stad en landschap was bepalend voor de ruimtelijke ontwikkeling.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw veranderde dit patroon. Door de sterke groei van de stad ontstond behoefte aan grotere locaties buiten de historische stad. Functionele en programmatische eisen werden belangrijker. Voor internationale organisaties werd het Vredespaleis mede bepalend voor de vestiging. Dit leidde tot nieuwe vormen van programmatische clustering en daarmee tot een nieuw vestigingspatroon binnen de stad.

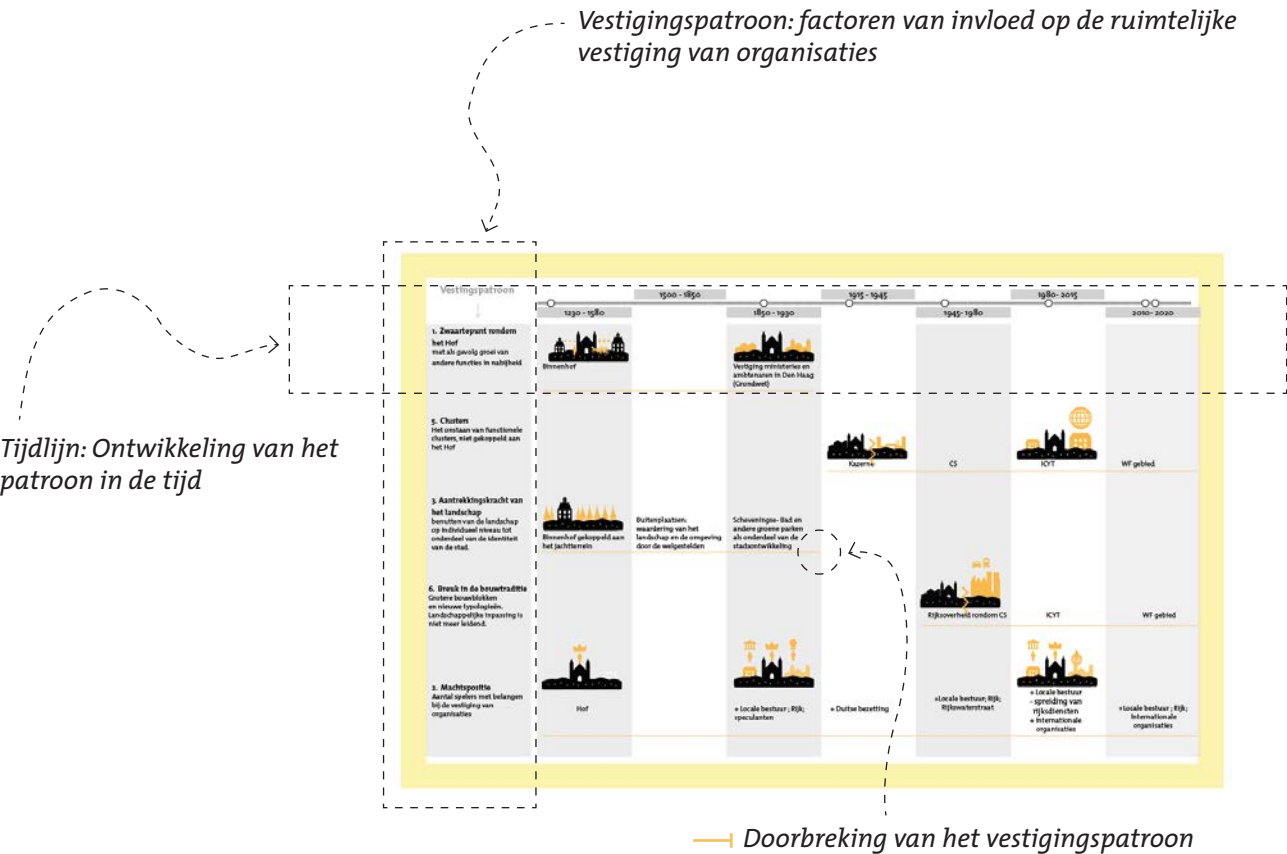
In de naoorlogse periode kregen deze ontwikkelingen verder vorm. Beschikbare binnenstedelijke locaties maakten ruimte voor nieuwe concentraties van functies. De vraag naar grotere gebouwen stimuleerde de ontwikkeling van nieuwe bouwtypologieën, waarbij de aandacht verschoof van de relatie met de omgeving naar de functionaliteit van het gebouw zelf. Bereikbaarheid, met name de nabijheid van stations en snelwegen, en de clustering van vergelijkbare functies werden in deze periode belangrijke vestigingsvoorwaarden.

Ook in de eenentwintigste eeuw spelen de omgeving en de nabijheid van vergelijkbare functies nog steeds een belangrijke rol in locatiekeuzes. Tegelijkertijd heeft de Haagse stedelijke economie zich ontwikkeld in samenhang met de groei van internationale organisaties en overheidsinstellingen. De landschappelijke kwaliteit heeft daarbij opnieuw betekenis gekregen, onder meer als middel om functionele thema's, zoals veiligheid, representativiteit en ruimtegebruik, zorgvuldig in de stedelijke omgeving in te passen. Hierdoor raken ruimtelijke, landschappelijke en programmatische patronen weer opnieuw met elkaar verweven.

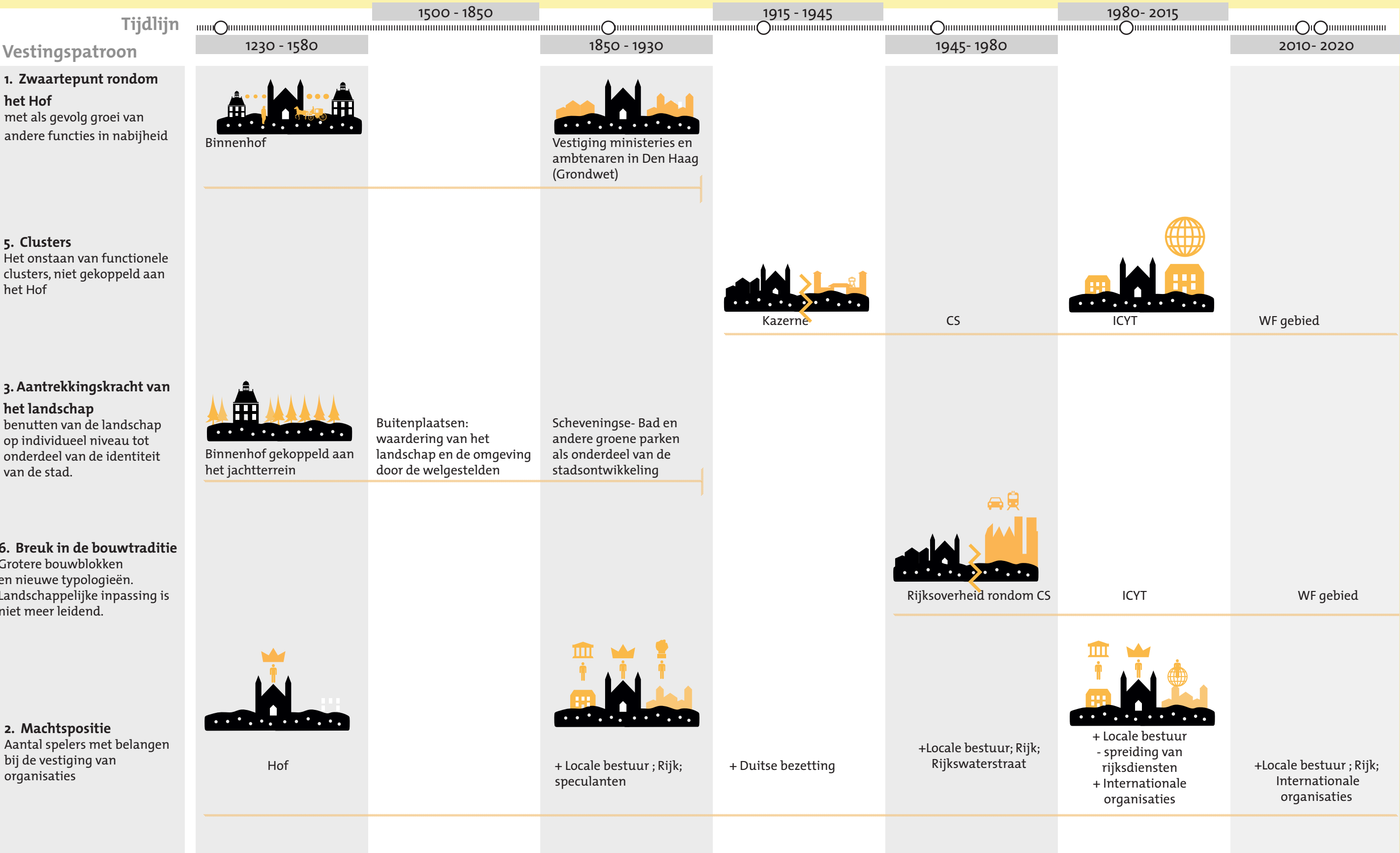
Op basis van deze studie kan worden geconcludeerd dat de vestigingspatronen in Den Haag zich hebben ontwikkeld van een situatie waarin de aantrekkingskracht van één centraal machtscentrum dominant was, naar een stedelijk systeem waarin meerdere machtsvelden, belangen en vestigingsfactoren gelijktijdig invloed uitoefenen op de stedelijke ontwikkeling. De Haagse stad ontwikkelt zich daarmee niet langer vanuit één organiserend principe, maar vanuit een samenspel van politieke, functionele, economische en landschappelijke krachten.

Op de volgende pagina's is een schematische samenvatting van deze patronen weergegeven. Verticaal zijn de verschillende tijdsperiodes weergegeven; horizontaal wordt zichtbaar in welke perioden de onderscheiden patronen een rol hebben gespeeld bij de vestiging van internationale organisaties en overheidsinstellingen.

Legenda Evolutie van de vestigingspatronen:

Evolutie van de vestigingspatronen

Tot slot

Deze studie laat zien dat het landschap een bepalende rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van Den Haag als bestuursstad en internationale stad van vrede, recht en veiligheid.

Het kwalitatief hoogwaardige en diverse landschap heeft een grote rol gespeeld in de stedelijke ontwikkeling: van het ontstaan van de stad tot haar verdere profilering als bestuurscentrum met een concentratie van internationale instellingen.

Strandwallen, duinen, bossen en landgoederen boden niet alleen gunstige vestigingsvoorwaarden, maar gaven de stad ook een representatieve identiteit die aantrekkelijk was voor bestuurders, diplomaten en internationale organisaties.

Door de eeuwen heen waren landschap, stedelijke structuur en institutionele functies nauw met elkaar verweven. Aanvankelijk bepaalden de nabijheid van het politieke machtscentrum en de landschappelijke kwaliteit de locatiekeuze van instellingen. Vanaf de twintigste eeuw kregen functionele factoren, zoals ruimte, bereikbaarheid en clustering, een steeds grotere invloed. Hierdoor verschoof de aandacht van het landschap naar een meer gebouw- en functiegerichte benadering.

Tegelijkertijd laat het onderzoek zien dat het landschap nooit volledig uit beeld is verdwenen. Hoewel de directe invloed van de natuurlijke ondergrond als vestigingsconditie afnam, bleven landschappelijke kwaliteit, identiteit en representativiteit van betekenis voor de positionering van Den Haag als internationaal bestuurs- en kenniscentrum. De ontwikkeling van de Internationale Zone laat zien dat deze kwaliteiten in de eenentwintigste eeuw opnieuw worden gewaardeerd, niet alleen vanwege hun ruimtelijke en esthetische waarde, maar

ook als middel om complexe opgaven rond veiligheid, internationale representatie en stedelijke kwaliteit op een zorgvuldige manier te integreren in de stad.

De ontwikkeling van de Haagse vestigingspatronen van overheid en internationale organisaties kan daarmee worden begrepen als een verschuiving van een sterk landschappelijk en politiek georiënteerd vestigingsmodel naar een meer functioneel en netwerkgericht stedelijk systeem, waarin meerdere machtsvelden, belangen en vestigingsfactoren gelijktijdig invloed uitoefenen op de stedelijke ontwikkeling. Waar de stad zich aanvankelijk ontwikkelde vanuit één centraal machtscentrum, is tegenwoordig sprake van een veelzijdig stedelijk netwerk van internationale, bestuurlijke, economische en maatschappelijke functies.

De belangrijkste conclusie is daarom dat landschap geen decor of restfunctie is, maar een structurerend principe in de ontwikkeling van Den Haag. Juist de langdurige wisselwerking tussen landschap, bestuur en internationale functies heeft de ruimtelijke identiteit van de stad gevormd. Deze historische relatie biedt daarmee ook een belangrijk aangrijpingspunt voor toekomstige stedelijke ontwikkeling.

Scheveningseweg
foto: Jurriaan Brobbel

